Наталка Дудник

ГУМОР ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Нагальною потребою сучасної педагогічної теорії є вивчення глибинних механізмів педагогічного впливу на вихованців. Увагу вчених привертають досі малодосліджені чи взагалі недосліджені явища практичної педагогіки, наприклад, використання у навчально-виховному процесі гумору як цінного морально-естетичного та інтелектуального надбання людства.

Особливо потреба у почутті гумору зростає в сучасних складних соціально-економічних умовах, які провокують вияви агресії та жорстокості між дітьми, невизначеність ідеалів, втрату цінностей, зневіру, песимізм, збіднення емоційного життя. Ситуація потребує термінового втручання. Ми досить оптимістичні щодо можливості її поліпшення, оскільки психолог Стенфордського університету Уіл Роджерс стверджує: «Сміх – це те, що є притаманним людині, і водночас це те, що потрібно розвивати. Ми всі гості на цій землі. Так давайте ж у всякому разі повеселимося. Для цього потрібно спілкуватися з веселими, життєрадісними людьми, бо добрий настрій заразний і дуже легко передається оточуючим. Сміх, жарт, посмішка добре впливають на нервову систему, підбадьорюють учнів та студентів. Саме цього можна досягти тоді, коли викладач, який використовує гумор, досить добре знає предмет та володіє мистецтвом мовлення. Особливо слід відзначити важливу роль посмішки» [3, 12]. Отже, почуття гумору характеризує, по-перше, педагогічну культуру вчителя, рівень розвитку його духовних потреб і здібностей, а по-друге, рівень інтенсивності їхнього прояву у практичній діяльності творення. Більше того, розвиваючи саме це почуття, ми будемо сприяти розвиткові творчих здібностей дитини, оскільки Е. де Боно, відомий фахівець з питань творчості, зазначає, що гумор і творчість – це фактично одне і те ж: в обох випадках мозок установлює цінність ідей – абсурдної чи творчої. І це відбувається лише за умови, коли людина подивиться на те, що відбувається, з незвичної точки зору. Водночас творчість, яка проростає з гумору, здатна зробити мислення набагато ефективнішим [3, 18]. І тому зовсім не парадоксальним видається висновок американського психолога Д. Абраміса про те, що «ті, хто сприймає свою роботу як забаву, працюють успішніше і знаходять спільну мову із співробітниками краще за тих, хто задоволений роботою, однак не бачить в ній нічого кумедного» [3, 19]. Люди, описані ним у першому випадку, – це творчі особистості, адже, як бачимо, природою гумору є творчість. Отож наша мета – розкрити природу гумору та механізми його впливу на навчально-виховний процес.

Цілком логічно постає питання: почуття гумору – це вроджена якість чи якість, що формуються впродовж життя? Однозначної відповіді на нього немає. Найпоширеніша думка така: ця якість належить до подвійно формованих. З одного боку, людина, яка володіє відповідним почуттям, повинна мати вроджені здібності, з другого – означене формується в

цілеспрямованому процесі. Почуття гумору не дається людині в готовому вигляді, як, скажімо, гнів, подив, страх, інтерес тощо. Це – вище соціальне почуття, що передбачає певний рівень інтелектуального, естетичного та морального розвитку. Задатками, що є природною передумовою до сміхової реакції, є особливості побудови головного мозку і нервової системи, вони породжують специфічну взаємодію емоційних та інтелектуальних процесів психіки людини у процесі її життєдіяльності.

Перше звертання до гумору як ефективного впливу на навчально-виховний процес починається саме у гуманістичній педагогіці та психології, які беруть свій початок приблизно із 60-70-х років минулого століття і закладають у вихованні так званий дитиноцентризм, коли вся увага спрямовується саме на вихованця як основну фігуру виховного процесу, що має рівні права із вихователем. Тобто, говорячи іншими словами, вихованець із об'єкта виховного впливу постає повноцінним суб'єктом педагогічного спілкування та навчального процесу. Така переорієнтація у педагогіці пов'язується насамперед з іменами педагогів-новаторів, «шестидесятників» у педагогіці – це Ш.О. Амонашвілі, Є.М. Ільїн, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов та інші.

У педагогічній діяльності важливим є те, що сміх – надзвичайно дохідлива форма емоційної критики, що передбачає свідомо-активне сприймання з боку аудиторії. Викриття в комізмі не виражаються прямо, і той, хто сприймає гумор, вдається до самостійного критичного ставлення через висміювання явища. Таку позицію відстоював відомий педагог Ш. Амонашвілі. У книзі «Здрастуйте, діти!» він наголошував, що окрасою уроків має стати дзвінкий дитячий сміх. «Досвід переконав мене в тому, що сміх не лише спрямовує пізнавальний процес, а й сам є одним із способів і результатів пізнання. Сміх – це яскрава форма виразу радісних переживань. Мені здається, що сміх незаслужено витіснений з уроків. Більшість педагогів замість того, щоб викликати сміх у дітей, переслідують його. Для мене ж він – важлива педагогічна проблема, і діти часто будуть сміятися на моїх уроках, сміятися «серйозно». Їм слід буде скласти розповідь за смішними сюжетними картинками, і в класі пануватиме сміх. «Чому ви смієтеся, що тут смішного?» – запитаю я, і вони наввипередки стануть описувати ситуацію, пояснюючи, чому ж вона смішна. Ми будемо сміятися разом, і я попрошу їх дати таке ж задоволення рідним і близьким, словесно описати їм зміст ситуації. Якщо ви вмієте викликати сміх інших, значить ви вмієте добре і правильно розповідати – скажу я дітям» [1, 12]. Ці слова прозвучали як одкровення, як виклик традиційній «суворій» і серйозній педагогіці. Більше того, педагог у своїй книзі не лише пише про необхідність використання гумору як засобу, що стимулює пізнавальний процес, але й описує методику його застосування на уроках (наприклад, широко відомий прийом «неуважного учителя», який допускає помилки, які мають помітити і виправити учні тощо). «Сміх, можливо, є одним із найкращих способів виявлення переконливої позиції. Я так і буду розглядати його в роботі з дітьми. Так і буду помилятися, але не тільки для того, щоб викликати радісний сміх дітей. Мої помилки поведуть за

собою рух думки дитини. Діти почнуть сперечатися зі мною, і я «зізнаюся». Ви маєте рацію... Вибачте, будь ласка!» [1, 66], – робить висновки вчений-педагог. І його думки перегукуються із знаменитою «Школою радості» В.О. Сухомлинського.

В. Сухомлинський винайшов і реалізував на практиці методику виховання почуттів та емоційної культури особистості: подорожі у світ краси, в Казку, в Природу («Казки школи під голубим небом», «Як виховати справжню людину»). Відомий педагог був переконаний, що «...навчити дітей користуватися зброєю сміху – одна з найтонших речей у формуванні моральних поглядів, переконань, смаків» [4, 112], а характеризуючи дитячий колектив, він зауважив: «Здатність правильно сміятися – показник морального здоров'я колективу і особистості» [4, 116]. Розвинуті емоції та почуття – багатство особистості, вони є результатом впливу культури на виховання, особливо це стосується моральних, естетичних та інтелектуальних емоцій.

О. Савченко наголошує на тому, що педагог у кожному учневі повинен бачити людину, гідну поваги, вчитель має відмовитися від виховання на заборонах, на уроках він повинен створити «поле впорядкованої свободи», відроджувати роль позитивного зразка. Усе це має виявитись у зміні позиції вчителів та учнів у різних формах спілкування. Справжній учитель має бути гуманним, вдало застосовуючи добрий гумор і дотеп, він не повинен перенапружувати збудливу, знервовану, сором'язливу дитину [5, 5].

Психолог В. Леві, наголошуючи на необхідності впровадження гумору у школі, застерігає: «Обережно з насмішкою. Гостра зброя, придатна лише для дітей та дорослих із розвинутим почуттям гумору, тобто лише для тих, хто здатний відповісти тим же. При надмірному самолюбстві можна застосовувати як стимулятор лише в гомеопатичних дозах і лише на одинці. Закон недоторканості в повній силі. Краще недожартувати, ніж пережартувати. М'який жарт, весела іронія як простий фон взаємин – чудово для всіх характерів і будь-якого віку, надійний контакт. Цей стиль слід засвоїти, не цураючись і певної ексцентричності. Боятися слід лише одноманітності» [2, 73-74].

Підхід до розуміння ролі почуття гумору як засобу виживання є актуальним для формування у дітей навичок психогігієни, де гумор і сміх постають засобами психологічного захисту. Тому гумор – це і вибір життєво необхідних умінь, які в умовах постійного напруженого життя, його швидкого ритму знімають утому, навантаження, допомагають зберігати гнучкість і свіжість думки.

Зарубіжні психологи вважають що сміх, жарт – накращий засіб у стресовій ситуації. Психологічно сміх, хоча б на певний час, знімає з людини зобов'язання поводитися за нормами, які існують у суспільстві, дає людині відчуття своєї «сторонності», незацікавленості в тому, що відбувається. Сміх знімає психологічні травми, полегшує людині її важке життя, заспокоює, лікує. Сміх у своїй сфері відновлює порушені в іншій сфері контакти між людьми, бо ті, хто сміється, є своєрідними «змовниками», що бачать і

розуміють дещо з того, чого не бачили до цього або чого не бачать інші. Сучасні психологи схиляються до думки, що сміх – найдешевші ліки, найкращий засіб у стресовій ситуації. Уміння вдало пожартувати – ознака душевного здоров'я, а відсутність почуття гумору – ознака тупості, обмеженості. Саме тому в останні десятиліття в різних країнах світу психотерапевти, соціальні психологи та лікарі намагаються використовувати сміх із лікувальною метою.

Педагог повинен уміти відшукати смішну рису в ситуаціях, де, здавалося б, немає нічого смішного. Це вміння притаманне не кожному, адже в житті смішне і трагічне не тільки перебувають поряд, а інколи навіть нероздільні. У народному прислів'ї так і мовиться: «І сміх і горе». Більшість людей переконані, що вони мають гарне почуття гумору. Але необхідно пам'ятати, що гумор буває як оптимістичний, так і з елементами песимізму – тобто «чорний гумор». Сміх можливий тільки тоді, коли недоліки, які висміюються, не набувають характеру вад, не викликають огиди, не набувають характеру жорстокості.

Чуже горе, незалежно мале чи велике, чуже нещастя у черствої людини, не здатної зрозуміти того, що переживає інший, може викликати сміх, що має цинічний характер. Сміються діти з хворих і старих, які не можуть встати чи повільно ходять, сміються, коли сліпий наштовхується на ліхтарний стовп, коли хто-небудь боляче розбивається, коли людину косить біда, сміються над різкими проявами фізичного болю. Ця жорстокість серед дітей і підлітків досягає своїх меж, коли людину навмисно заставляють страждати і потім сміються над нею. Довгі роки дорослі, особливо педагоги, намагалися не помічати дитячого «чорного» гумору. У школі, вивчаючи дитячий фольклор, говорили про лічилки, загадки, потішки, але навіть не згадували про другу половину дитячого фольклору – про «садистські» вірші. Але цей вид усної дитячої творчості існував і існує. На нашу думку, варто обрати інший шлях розуміння: визнати факт існування серед підлітків таких фольклорних творів, у яких жартують над смертю, стражданнями, юродством і каліцтвом. Маємо визнати і задуматися: чому? Що є причиною виникнення таких творів, у яких дійові герої – вбивці, людоїди, жорстокі і наївні, де проливається кров, де спостерігаємо бездумну і страшну смерть, де світ знущається над людьми, а люди знущаються над світом?

Спеціалісти-лінгвісти, психологи і соціологи приділяли дуже мало уваги «чорному» гумору в радянські часи. Уважалося, що песимістичні роздуми про смерть порушують здоровий ентузіазм радянської людини. Дорослі, аналізуючи деякі типи дитячої сумнівної творчості і чорний сміх можуть краще зрозуміти психологію дітей. Важливо усвідомити, що суворо заборонити такий «гумор» даремно. А ось повернути дитячу творчість в інше русло, даючи свободу висловлювання, це в силах вихователів і батьків

Із зменшенням у виховній практиці сім'ї та школи використання традиційного дитячого фольклорного матеріалу, сучасна дитяча сміхова культура більше уподібнюється до дорослої. Відбувається переорієнтація на фольклорні жанри дорослих – анекдот, частівку.

Якщо народний фольклор стає надбанням книжкової культури, то сучасний фольклор дитини – життєве явище, яке відображає стихійну оцінку дітьми суспільства, в якому вони ростуть. Особливої уваги педагогів та психологів заслуговує саме «чорний гумор» – відносно новий жанр дитячого фольклору, який широко побутує в дитячому та підлітковому середовищі.

«Чорний гумор» виникає внаслідок ослаблення і розпаду нормальних людських стосунків у сім'ї, між поколіннями, а також пов'язаний з втратою моральних орієнтирів і духовного спустошення людини під тиском псевдо цінностей. Іронічне протистояння цьому засобами пародійного викриття і естетичного шоку є способом психологічного «самозахисту» особистості в умовах соціальної безвиході.

На певному ступені розвитку свідомості дитина в змозі уявити себе на місці іншого, зрозуміти чужий біль і горе. Саме в цей період у неї мають сформуватися такі почуття, як співчуття та співстраждання. Але цього мало. Дитина здатна виконати і протилежну, більш складну операцію – уявити себе зі сторони, ніби чужими очима побачити себе і свої вчинки. Саме таке вміння є однією з передумов формування почуття гумору, яке дозволяє відшукати смішне в собі самому.

На превеликий жаль, як відзначають дослідники, в багатьох людей «антирадісні» установки формуються ще в дитинстві. І розвинути в дітей уміння радіти, сміятися, бути життєрадісним – чи не головне завдання вчителя.

Різні жанри сучасного фольклору при тактичному використанні можуть стати матеріалом для діагностики менталітету, морального естетичного рівня розвитку дитини і прийти на допомогу у виборі методів психолого-педагогічної роботи вчителя. Тут необхідно враховувати і специфічні особливості українського гумору, адже комічне завжди національно забарвлене, отже, «має національно-неповторну форму» [6, 188]. Кожний народ володіє особливим почуттям гумору. Про схильність українців до гумору широко відомо в усьому світі, а про природу комічного в українському фольклорі та художній літературі йдеться у дослідженнях літературознавців.

Загалом, сюжети українських жартів не відрізняються від відомих в усьому світі, але, разом з тим, є й особливі теми, які не завжди зрозумілі народам інших національностей. Така тематика стосується традиційного побуту, подій та історичних явищ. Насамперед традиційна сміхова культура різниться від низки інших відсутністю руйнівної рефлексії, добродушністю, самоіронією, несаркастичністю. Для українського гумору характерна актуалізація життєстверджуючого початку і відчуття свободи, яку він дарує. Найпопулярнішим об'єктом для сміху в українців є сама людина, ми часто сміємося із власних невдач та помилок, але цей сміх носить добродушно-іронічний характер. Об'єктом сміху стають соціальні, класові, національні стереотипи. Сміх для українця – джерело оптимістичного погляду на життя, наснага до праці і боротьби за кращу долю. Українець завжди намагався «вдарити лихом об землю». У відомому творі Лесі Українки «Contra spem

spero» є такі слова:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Цей природний оптимізм, відображений у повсякденному житті українців, їхньому мовному спілкуванні, яке нерідко пересипане дотепами та влучними слівцями. Казки, жартівливі та сороміцькі пісні, коломийки, анекдоти відображали своєрідну українську ментальність, однією з визначальних рис якої є гумор та оптимізм.

Отже, при формування у дітей почуття гумору педагогам необхідно звертатися до його національних витоків, до його ролі в традиційному житті українців. Адже український гумор налаштовує дітей на веселий лад, орієнтує на моральні норми поведінки, наповнює душу жагою до життя, навчання. Дозволяє кожному побачити збоку свою поведінку і непримушено підказує, що найкращою реакцією на побачене є добрий сміх, який є показником інтелекту, вищого прояву свідомості і характеризується вмінням шукати смішне в собі. Така інтелектуальна операція є передумовою формування почуття гумору. Підводячи підсумок вищесказаному, відзначимо, що гумор може бути використаним як ефективний педагогічний засіб для оптимізації навчального процесу та спілкування учителя з учнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.
2. Леви В.Л. Нестандартный ребенок / Пер. с рус. – К.: Радянська школа, 1991. – 256 с.
3. Метканс С., Фелибл К. Юмор – путь к успеху. – СПб, 1996. – 169 с.
4. Разум серца: Мир нравственности в высказываниях и афоризмах // Сост. В.Н. Назаров, Г.П. Сидоров. – М.: Политиздат, 1990. – 240 с.
5. Савченко А.Я. Развитие познавательной самостоятельности младших школьников. – К.: Радянська школа, 1982. – 176 с.
6. Философская энциклопедия. – М: Наука, 1967. – Т. 25. – 331 с.
7. Харченко І.А. Педагогічний гумор як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середній школі: Автореф. дис. … канд. пед. наук. – К., 1993. – 23 с.